

потхрањивали су неки који себе сврставају у филозофе. Осећај, да свако треба да чини оно што други или сви једномишљеници воле, - то се уистину узима за мерило истине, кад неко гради себи мњење о оном како ваља удесити правила живота. Доиста и нико неће сам себи да призна, да суди о стварима по свом нахођењу; да мњење о некој ствари, ако није поткрепљено разлозима, важи само као лично нахођење, и ма колико се позивали да је и другим људима то исто нахођење, оно остаје увек нахођење, ма и нахођење многих, на место нахођења појединог човека. Већини људи довољно је овако лично и овако оснажено нахођење, шта више они њиме и правдају своје мишљење о моралу, укусу и пристојности, ако им то не спада у оно што они верују; њихво нахођење им је главни кључ на коме они ту своју веру тумаче. На мњења дакле људи, о ономе што ваља или не ваља, утичу разни узроци, који опредељују уједно и њихове жеље о ономе, како да се други људи владају; а ових узрока има тако исто много, као што има много побуда, које чине, да људи много штошта друго желе. Час утиче на људе њихов ум, а час њихове предрасуде или уображења, често и њихове друштвене склоности или апатије, завист или суревњивост, охолост, и гордост а понајвише лична жеља, лични страх – лична корист; било то право или не. Где год има, да је једна класа узвишена над свим осталима, ту бива, да морална свест целе земље потиче из заблуда или свести ове једне уздигнуте класе. Понајвише из оваквих сталежних предрасуда и чувстава поникао је онај обичајни закон, који опредељује однос Спартанаца и хелота, закупаца и црнаца, однос владоца и поданика, отмених и пука, мужа и жене; и назори који су таквим начином постали, утичу после обратно на морално чувство и узајамне односе чланова те уздигнуте класе. Где је пак другде, какав сталеж изгубио своју некадашњу превагу, или тамо, где та превага није омиљена, носи преовлађујуће морално чувство на себи утисак неке нестрпљиве зловоље, према поменутој превази једног сталежа.

И потчињеност људи наклоностима или ненаклоностима, које претпостављају код својих привремених господара или богова, опредељује такође правила живота, која улива закон или мњење, и ово се односи и на рад и на нерад. И мада је ова потчињеност поглавито себична, она ипак није притворност; она је корен савршеног искреног презирања, које је учинило да су људи спаљивали вештице и расколнике. Напокон је, међу толиким ниским побуздама, још од јаког уплива на правац моралног чувства и општа и чита корист друштва, мање својом властитом вредношћу него више као последица из тога изрођених наклоности и ненаклоности које се не тичаху толико добра друштва, али беху ипак од уплива при стварању обичаја.

Сходно томе, наклоности и ненаклоности друштва, или једног његовог снажног дела, биле су доиста превасходно побуде, по коме је закон или мњење углавило правила, којих је ваљало да се сви придржавају. Овакво стање ствари нису уопште и начелно нападали ни они људи, који су мишљењем и својим чувством испред друштва унапред измакли, мада се у појединостима нису слагали са овим. Они су пре истраживали како се те наклоности и ненаклоности друштва мењају, но што су испитивали питање, да ли ваља да су те наклоности и ненаклоности закон за поједине људе? Они су се радије трудили око тога, да измене осећања друштва о ствари ако су и сами расколнички мислили, него што су у опште пристајали уз саме расколнике у одбрану слободе. Верозакон је једини случај, у коме су се људи начелно узвисили и чврсто држали тог вишег гледишта, и тај је случај у